

Briggle A., Mitcham C., 2012, *Ethics and Science: An Introduction*, Cambridge: Cambridge University Press, ss. xviii + 370.

Sokratejska metoda pytań powstała w czasie, gdy naukowcy, jakimi byli ówcześni sofisci, nadużywali niekiedy swojej wiedzy i umiejętności do manipulowania przekonaniem członków demokracji ateńskiej. Ujawniane przez te pytania normy ludzkiego działania, w szczególności związanego z ówczesnym sposobem uprawianiem nauki, stały się załącznikiem systematycznych koncepcji etycznych. Swoisty renesans tej pierwszej etyki nauki obserwujemy od XX w., gdy badania naukowe w znacznej mierze zaczęły być finansowane ze środków publicznych, a naukowcy na ścieżce kariery nie potrafili niekiedy sprostać wyśrubowanym wymagom zinstytucjonalizowanej nauki. Efektem tego ożywionego zainteresowania są nie tylko liczne prace naukowe poświęcone etosowi naukowców, etyce badań naukowych, ale również powszechnie przyjmowane przez instytucje naukowe kodeksy etyczne oraz regulaminy zatwierdzania badań na ludziach i zwierzętach.

Książka *Ethics and Science* ma dość unikalne ambicje wyczerpującego objęcia wszystkich zagadnień o wymiarze moralnym, jakie występują w różnych obszarach uprawiania nauki. Tematyka książki, skierowanej do „studentów nauki i filozofii” (xiii), obejmuje zwięzłą historię etyki oraz wprowadzenie do najważniejszych teorii etycznych, zarys kształtowania się norm postępowania naukowego od czasów nowożytnych, etykę badań

naukowych na ludziach i zwierzętach, wpływ wyników naukowych na koncepcje etyczne, związki między etyką a polityką naukową, wykorzystanie nauki w polityce naukowej, nauka a kultura oraz zagadnienia etyczne w nauce stosowanej. Już sam przegląd problematyki zawartej w książce sygnalizuje zbyt szeroki ich zakres, aby można było je zaprezentować one w systematyczny sposób, nawet na poziomie podręcznikowego wprowadzenia. Tak szerokie ujęcie tematu ma źródło w inspiracji, jaką dla autorów była czterotomowa *Encyclopedia of Science, Technology, and Ethics*, redagowana przez jednego z nich (xv).

Strukturę książki tworzy dwanaście rozdziałów, epilog, apendyks zestawiający wybrane kodeksy etyczne, bibliografia oraz indeks. W przedmowie autorzy dookreślają tytułowe pojęcia. Naukę rozumieją w duchu STS (skrót od ang.: *science and technology studies*) nie tylko jako „przedsięwzięcie poznawcze czy metodę produkcji wiedzy”, ale przede wszystkim jako poddaną „ekonomicznym, kulturowym i politycznym kontekstom, które zarówno odzwierciedla, jak i kształtuje” (xiii). Konsekwencją tego rozumienia nauki jest uznanie, że „[n]auka i społeczeństwo wzajemnie się konstruują” (xiii), co ma prowadzić do uznania niezbędności etyki. Zadania tej ostatniej są określone dwójako. Po pierwsze, etyka „inspiracyjna” ma tak wyartykułować przekonania na temat

ludzkiego działania, ze szczególnym odniesieniem do nauki, aby zachęcać do ich wcielania w życie. Po drugie, etyka „krytyczna” kwestionuje te przekonania jako społecznie i historycznie skonstruowane, by przez „refleksję i krytycyzm” przekształcać je w uzasadnioną wiedzę. Autorzy *Ethics and Science* nie proponują czytelnikom przyjęcia gotowego efektu tych rozważań, lecz przede wszystkim zachęcają do samodzielnego uprawiania etyki krytycznej. Przyznają jednak, że jest to pewien fundamentalny paradoks: „im bardziej chce się być dobrym, tym trudniejsze się to okazuje – a rozpoznanie tego, jeśli unika się cynizmu i desperacji, jest właśnie częścią stawania się dobrym”. Z perspektywy odbiorcy, jakim mają być początkujący naukowcy, nie gwarantuje to jednak systematycznego uporządkowania obszernej puli zagadnień zaprezentowanych w dalszej części książki, a liczne ciekawostki i przykłady – które nie są dobierane według czytelnego klucza, lecz dość przypadkowo – mogą tworzyć osobliwy kolaż, który niekoniecznie odzwierciedla główne zamierzenie autorów.

Pierwszy wprowadzający rozdział ma zachęcić do podjęcia proponowanej przez autorów perspektywy filozoficznego krytycyzmu oraz dać przegląd dalszych treści książki. Rozpoczyna go przykład projektu Manhattan, który powraca również w kolejnych rozdziałach. Ma on służyć przede wszystkim uświadomieniu czytelnikom związków, jakie zachodzą między etyką a nauką oraz krytycznemu odniesieniu do in-

tuicyjnego przekonania o neutralności nauki, o tym, że jest ona wsobnym dobrem, a naukowcy postępują kierując się poszukiwaniem prawdy, uczciwością, otwartością i dobrem społecznym. Autorzy projektem Manhattan, ale też innymi przykładami, ilustrują siedem kluczowych „trendów” nauki współczesnej, które są tu istotne: wzrastająca potęga nauki, zagrożenia i ryzyko związane z nauką, ludzie i zwierzęta jako przedmiot badań, nieuczciwość naukowa, komercjalizacja nauki, wykorzystywanie nauki w sporach kulturowych i politycznych oraz rosnąca zależność między nauką a technologią. Jako odpowiedź na te trendy autorzy wymieniają kilka reakcji, m.in. kodeks norymberski Trybunału Wojskowego czy komisję AAAS (skrót od ang.: *American Association for the Advancement of Science*), choć nie podają kryterium tego wyboru. Pozostała część jest omówieniem treści kolejnych rozdziałów. Być może ze względu na brak jasnego uporządkowania tematycznego w całej książce, nie ułatwia ono zarówno syntetycznego spojrzenia na całość tekstu, jak i znalezienia w nim bardziej szczegółowych dyskusji.

Rozdział drugi „Etyczne pojęcia i teorie” wprowadza normatywną perspektywę etyczną. Podobnie jak większość rozdziałów *Ethics and Science* rozpoczyna się od przykładu, a następnie przechodzi do omówienia wybranych kwestii etycznych. Są wśród nich: problem wyboru dobra dla jednej osoby i wielu, rozróżnienie kwestii opisowych (konwencjonalnych) i normatywnych oraz różnych pojęć nor-

matywności (w etyce i polityce). Po bardzo związłym zarysie historii etyki i proponowanych w niej pojęć, autorzy przechodzą do charakterystyki trzech zasadniczych stanowisk: etyki cnót, konsekwencjalizmu oraz deontologizmu. Schematyczne zestawienie tych stanowisk oraz ich mocnych i słabych stron, podobnie jak inne zestawienia w dalszych partiach książki, mają niewątpliwie walor pedagogiczny w stosunku do studentów kierunków pozafilozoficznych. Na koniec rozdziału pojęcia i teorie etyczne są pobieżnie zilustrowane na przykładzie jednego z kodeksów etycznych.

Podjęcie „normatywne z perspektywy nauk społecznych” zaprezentowano w kolejnym rozdziale „Nauka i jej normy”. Przykład Galileusza jest jednocześnie wprowadzeniem do szkicu dziejów nauki z zasygnalizowaniem tematyki kształtowania się norm postępowania naukowego. Kluczowy dla obrazu, z jakim mamy do czynienia współcześnie, jest etap instytucjonalizacji i profesjonalizacji nauki, który autorzy lokują w dziełach F. Bacona oraz jego następców. Zaskakujące jest pominięcie w tym miejscu Tycho Brahe, którego Uraniborg stał się bezpośrednim wzorcem dla wielu rodzajów aktywności naukowej (np. staże badawcze, łączenie obserwacji empirycznych z precyzją matematyczną w nowoczesnym ośrodku naukowym, monografie naukowe, konstrukcja instrumentów naukowych) w inspirowanych przezeń współczesnych laboratoriach. Omówienie przechodzi następnie do wieku XIX w., skupiając się na poglądach W.

Whewella i J. S. Milla, by w XX w. zatrzymać się na poglądach R. Mertona. Autorzy przywołują za nim podstawowe normy społeczne działalności naukowej CUDOS (skrót od pierwszych liter terminów języka angielskiego: komunalizm, uniwersalizm, bezstronność oraz zorganizowany sceptycyzm).

Kolejne trzy rozdziały poświęcone są etyce badań naukowych. Ta część książki rozpoczyna się od prześledzenia różnych sposobów operacjonalizacji norm społecznych w nauce, a przede wszystkim na przestudiowaniu przykładów ich naruszenia. Przy okazji jednego z przykładów pojawia się temat praw własności intelektualnej. W książce, która ma tak szerokie ambicje tematyczne, marginalizowanie tego zagadnienia i jego ogólnikowe omówienie, z pewnością jest istotnym mankamentem, zwłaszcza jeśli czytelnikami mają być młodzi adepci nauki, których pierwsze dylematy etyczne powstaną najprawdopodobniej właśnie w związku z koniecznością kształtowania własnej strategii w zarządzaniu własnością intelektualną.

Kolejnym tematem tej części są badania na ludziach, a przede wszystkim kwestia testów klinicznych. W tym celu autorzy schematycznie przedstawiają najważniejsze etapy tych testów, a także liczne przykłady, w których doszło do różnego rodzaju nieprawidłowości. Istotnym brakiem jest pominięcie zagadnienia komercjalizacji, które w przypadku firm farmaceutycznych, często sponsorujących testy kliniczne, skutkuje niezwykle istotną przemianą w samych podstawach zjawiska, jakim

jest nauka, zwłaszcza przez ograniczenie publicznego dostępu do wyników badań poprzez blokowanie ich publikacji oraz selektywność publikowanych rezultatów. Ze względu na spory prawne niełatwo w literaturze znaleźć dobrze udokumentowane przypadki tego rodzaju postępowania, niemniej trudno w ten sposób wytłumaczyć pominięcie niezwykle szczegółowo opisanego przypadku badań nad lekiem *remune* (za S. Haack omawia go w j. polskim m.in. Kawalec P., 2009, *Kształtowanie nowej generacji modelu zarządzania B+R*, w: R. Maciołek, W. Maik, K. Sikora red., *Problemy nauki i szkolnictwa wyższego*, Wydawnictwo Uczelniane WSG, Bydgoszcz 2009, s. 81-96).

Ostatni z tematów dotyczących etyki badań naukowych poświęcony jest badaniom na zwierzętach. Autorzy wspominają istnienie różnych form tego rodzaju badań, a następnie na przykładzie wprowadzają do tej problematyki. Zwięźle zarysowują historyczny przebieg debat o prawa zwierząt, a następnie prezentują najważniejsze stanowiska w dyskusji o moralnym statusie zwierząt, podsumowując je schematycznie w tabeli.

Rozdział siódmy „The science of ethics” podejmuje kwestię tego, czy wyniki badań naukowych (teoria ewolucji, teoria decyzji, psychologia rozwojowa) są istotne dla rozstrzygnięcia dylematów etycznych. Zasadniczo autorzy przyjmują Hume’owskie odróżnienie faktów od powinności oraz uznają błąd naturalistyczny przechodzenia od opisu do stwierdzenia po-

winności (co ilustrują na przykładzie eugeniki). Podkreślają jednak, że w niektórych przypadkach znajomość wyników badań może dostarczyć istotnych przesłanek dyskusji etycznej i metaetycznej.

Kolejne trzy rozdziały podejmują tematykę związków między nauką a polityką, zwłaszcza naukową. To nie tylko wyraźnie tematycznie wyodrębniona część książki, ale także niezbyt spójnie związana z pozostałą tematyką. Polityka naukowa, zwłaszcza uprawiana naukowo, jest dziś przedmiotem odrębnych i intensywnych studiów, w związku z tym jej nawet przystępne i ogólne omówienie wymaga znacznie szerszych ram niż jest to możliwe w *Ethics and Science*. Przykładem dobitnie ilustrującym stopień pominięcia w tym rozdziale jest brak analizy działalności T. Łysenki w Związku Radzieckim. Autorzy nawiązując do słynnego raportu V. Busha *The Endless Frontier* podejmują wybiórczo wątki dotyczące ekonomii innowacji (zwłaszcza punkt „R&D, market and well-being”) oraz odpowiedzialności społecznej w działalności naukowej, mimo że wprost nie odnoszą się do tych nurtów dyskusji i nie używają tej – wydawałoby się dziś standardowej – siatki pojęciowej. Nie odnoszą się do wyników badań empirycznych ani teorii ekonomicznych, które poszukują rozwiązań „porażki rynkowej” innowacji i nowych ścieżek bardziej odpowiedzialnego społecznie finansowania działalności naukowej ze środków publicznych. Mimo też wymienienia w bibliografii słynnej monografii P. Kitchera, nie

podejmują w tekście zagadnienia mechanizmów, które w społeczeństwach demokratycznych miałyby wyznaczać preferencje w wydatkowaniu środków publicznych na określone tematy badawcze. Tę część książki zamykają rozważania dotyczące popularyzacji nauki oraz sporów, które rozstrzygane są na drodze sądowej. Zauważalny w kontekście dyskusji upubliczniania wyników naukowych jest tu brak – choćby wzmianki – o słynnej aferze A. Sokala.

Przedostatni rozdział poświęcony jest na zarysowanie relacji między nauką a kulturą. Autorzy ilustrują wybranymi przykładami wypowiedzi naukowców i literatów trzy stanowiska: wykluczające, dialogiczne oraz integracyjne. Podsumowując ten rozdział uwagi na kanwie sporu o kreacjonizm w szkołach amerykańskich trudno jednak uznać za systematyczne – czy nawet pobieżne – wprowadzenie do

niezwykle dziś żywych dyskusji związków między nauką a religią. W ostatnim rozdziale „Nauka stosowana” autorzy zarysowują historię dyskusji etycznych w naukach inżynierskich oraz dokonują przeglądu rozwiązań w wybranych krajach.

Ambitny cel, jaki przyświecał autorom *Ethics and Science*, dokonania wyczerpującego przeglądu zagadnień etycznych we wszystkich wymiarach działalności naukowej, spowodował, że recenzowana książka robi wrażenie dowolnego wyboru tematów i przykładów. Mimo poświęcenia osobnego rozdziału pojęciom i teoriom etycznym, nie spajają one toku argumentacji w całym tekście i nie porządkują zaprezentowanych treści. W odbiorze czytelników tej książki, zwłaszcza młodych adeptów nauki, nie w pełni więc odzwierciedlone może zostać przekonanie autorów o istotnej roli etyki w nauce.

Paweł Kawalec